

UDK 37.015.3

Jamshid YADGAROV,

Katta o'qituvchi, dotsent, podpolkovnik O'zbekiston Respublikasi Harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti

E-mail: jamshedyodgorov5@gmail.com, ORCID. 0009-0003-9648-2330

Dotsent, iste'fodagi polkovnik A.Musulmanov taqrizi asosida

TINGLOVCHILARNI KASBIY FAOLIYATGA MUNOSIB TAYYORLASHDA PSIXOLOGIK JIHATLAR

Annotatsiya

Maqolada malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari tinglovchilarini kasbiy faoliyatga psixologik jihatdan tayyorlash muammosi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida tinglovchilarning kasbiy motivatsiyasi, o'zini-o'zi baholashi, ijtimoiy-psixologik moslashuvi va refleksiv qobiliyatlari o'rganildi. 64 nafar tinglovchi ishtirokida so'rovnoma va test sinovlari o'tkazilib, natijalar statistik jihatdan qayta ishlandi hamda kasbiy tayyorgarlik darajasini oshiruvchi psixologik omillar aniqlandi. Olingan natijalar katta yoshdagi ta'lim oluvchilarning o'quv jarayoniga individual-psixologik yondashuvni joriy etish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kasbiy faoliyat, psixologik tayyorgarlik, tinglovchilar, malaka oshirish, kasbiy motivatsiya, o'zini-o'zi baholash, kasbiy yo'nalganlik, ijtimoiy-psixologik moslashuv, refleksiya, kommunikativ kompetentlik.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОДГОТОВКИ СЛУШАТЕЛЕЙ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье анализируется проблема психологической подготовки слушателей курсов повышения квалификации и переподготовки к профессиональной деятельности. В ходе исследования изучены профессиональная мотивация, самооценка, социально-психологическая адаптация и рефлексивные способности слушателей. Проведён опрос и тестирование с участием 64 слушателей, результаты которых подвергнуты статистической обработке; выявлены психологические факторы, повышающие уровень профессиональной готовности. Полученные результаты свидетельствуют о необходимости внедрения индивидуально-психологического подхода в учебный процесс взрослых обучающихся.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, психологическая готовность, слушатели, повышение квалификации, профессиональная мотивация, самооценка, профессиональная направленность, социально-психологическая адаптация, рефлексия, коммуникативная компетентность.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PREPARING TRAINEES FOR PROFESSIONAL ACTIVITY

Abstract

The article examines the problem of psychologically preparing trainees of professional development and retraining courses for their future professional activity. The study analyzes trainees' professional motivation, self-assessment, socio-psychological adaptation and reflective abilities. A survey and testing involving 64 trainees were conducted, and the results were subjected to statistical analysis to identify the psychological factors that increase the level of professional readiness. The findings indicate the necessity of introducing an individual psychological approach into the educational process of adult learners undergoing professional training.

Key words: professional activity, psychological readiness, trainees, professional development, professional motivation, self-assessment, professional orientation, socio-psychological adaptation, reflection, communicative competence.

Kirish. Jamiyatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti ko'p jihatdan turli soha mutaxassislarning kasbiy tayyorgarlik darajasiga bog'liq bo'lib, bu borada malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimi muhim o'rin tutadi. So'nggi yillarda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida tinglovchilarni nafaqat nazariy bilimlar, balki kasbiy faoliyatga psixologik jihatdan tayyorlash masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Chunki kasbiy bilim va ko'nikmalarning o'zi yetarli bo'lmay, shaxsning o'z kasbiga nisbatan ijobiy munosabati, motivatsiyasi, o'zini-o'zi boshqarish qobiliyati ham muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur shart hisoblanadi.

Katta yoshdagi o'quvchilar - tinglovchilarning o'qitish jarayonidagi psixologik xususiyatlari bolalar va yoshlar ta'limidan farq qiladi. Ularda avvaldan shakllangan kasbiy tajriba, dunyoqarash va o'ziga xos stereotiplar mavjud bo'lib, bu yangi bilimlarni o'zlashtirishda ham qulaylik, ham muayyan qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Shu bois andragogika va

kasbiy psixologiya yo'nalishida tinglovchilarning psixologik tayyorgarligini oshirish masalasi muhim hisoblanadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, tinglovchilarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligi motivatsiya, o'zini-o'zi baholash, ijtimoiy-psixologik moslashuv va refleksiya kabi kompleks psixologik ko'rsatkichlar asosida o'rganildi hamda ularning o'zaro bog'liqligi empirik jihatdan tahlil qilindi.

Tadqiqotning maqsadi – malaka oshirish kurslari tinglovchilarining kasbiy faoliyatga psixologik tayyorgarligini ta'minlovchi asosiy omillarni aniqlash va ularni oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: tinglovchilarning kasbiy motivatsiyasi darajasini aniqlash; ularning o'zini-o'zi baholash xususiyatlarini o'rganish; ijtimoiy-psixologik moslashuv darajasini baholash; olingan natijalar asosida o'quv jarayonini takomillashtirish yo'nalishlarini belgilash.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tinglovchilarni kasbiy faoliyatga psixologik jihatdan tayyorlash masalasi pedagogik psixologiya, umumiy psixologiya, akmeologiya, kattalar ta'limi va ijtimoiy psixologiya yo'nalishlari kesishmasida yoritiladi. Maqolada foydalanilgan adabiyotlar ushbu muammoning turli jihatlarini ko'rib chiqish imkonini beradi.

I.A. Zimnyayaning "Pedagogik psixologiya" asari pedagogik jarayonning psixologik asoslarini yorituvchi nazariy manbalardan biri sifatida tadqiqotning umumiy psixologik asosini belgilaydi [1]. S.L. Rubinshteynning "Umumiy psixologiya asoslari" asari shaxs va psixik faoliyatni tushuntirishga doir fundamental yondashuvni beradi [2]. Mazkur ikki manba tadqiqotda o'rganilayotgan motivatsiya, o'zini-o'zi baholash va boshqa psixologik ko'rsatkichlarni umumiy psixologik nuqtayi nazardan ko'rib chiqish uchun nazariy zamin bo'lib xizmat qiladi.

A.A. Derkachning "Professional rivojlanishning akmeologik asoslari" asari kasbiy rivojlanish masalasini akmeologik yondashuv doirasida ko'rib chiqadi [3].

Bu yo'nalish tinglovchining mavjud kasbiy tajribasi va keyingi professional rivojlanishini yagona jarayon sifatida tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

O.Tolipov va M.Usmonboyevaning pedagogik texnologiyalarga bag'ishlangan asari esa ta'lim jarayonini tashkil etish va uni amaliy jihatdan takomillashtirish masalasini yoritadi [4].

Kattalar ta'limining psixologik jihatlari R.X. Niyozovning "Kattalar ta'limi psixologiyasi" asarida alohida yo'nalish sifatida ko'rsatilgan [5]. M.S. Knowles, E.F. Holton va R.A. Swansonning "The Adult Learner" asari ham kattalar ta'limining o'ziga xosligini o'rganishga bag'ishlangan [6]. O. Yuldashevaning malaka oshirish tizimidagi andragogik yondashuvga bag'ishlangan maqolasi ushbu muammoni aynan malaka oshirish jarayoni bilan bog'laydi [7].

V.M. Karimovanning ijtimoiy psixologiyaga oid asari guruhdagi o'zaro munosabat va ijtimoiy-psixologik jarayonlarni tushunish uchun nazariy manba sifatida qo'llanilgan [8]. B.X. Rakhimovning kattalar ta'limida psixologik moslashuv muammolariga bag'ishlangan maqolasi esa tinglovchilarning yangi ta'lim muhiti va guruhga moslashuvi masalasini mazkur tadqiqot uchun bevosita dolzarb yo'nalish sifatida ajratib ko'rsatadi [9].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavzu bo'yicha manbalarda pedagogik psixologiya, kasbiy rivojlanish, kattalar ta'limi, andragogika va ijtimoiy-psixologik moslashuvning alohida jihatlari yoritilgan. Biroq ushbu maqolada aynan malaka oshirish kurslari tinglovchilarining kasbiy tayyorgarligini bir vaqtning o'zida kasbiy motivatsiya, o'zini-o'zi baholash, ijtimoiy-psixologik moslashuv va refleksiv qobiliyat ko'rsatkichlari orqali kompleks baholashga e'tibor qaratildi. Shu jihat mazkur tadqiqotning adabiyotlar tahlilidan kelib chiqadigan ilmiy yo'nalishini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot obyekti sifatida malaka oshirish kurslarida tahsil olayotgan 64 nafar tinglovchi tanlab olindi (yosh chegarasi 24-52 yosh, ulardan 38 nafari ayol, 26 nafari erkak). Tadqiqot 2025-2026 o'quv yilida amalga oshirildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

1) nazariy tahlil metodi - mavzu bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlarni o'rganish va umumlashtirish;

2) so'rovnoma metodi - tinglovchilarning kasbiy motivatsiyasi va kursga nisbatan munosabatini aniqlash uchun maxsus ishlab chiqilgan anketa;

3) psixodiagnostik test metodlari - T. Elersning "Muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi" metodikasi hamda

o'zini-o'zi baholashni o'rganish uchun Dembo-Rubinshteyn metodikasining moslashtirilgan varianti;

4) kuzatuv metodi - o'quv mashg'ulotlari davomida tinglovchilarning guruh ichidagi o'zaro muloqoti va faolligini kuzatish;

5) matematik-statistik tahlil - olingan ma'lumotlarni foiz nisbatlari va Student t-mezone yordamida qayta ishlash.

Tahlil va natijalar.

O'tkazilgan so'rovnoma natijalari tinglovchilarning kasbiy motivatsiyasi turli darajada namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Yuqori darajadagi kasbiy motivatsiyaga ega tinglovchilar ulushi 42 %, o'rtacha daraja 38 %, past daraja esa 20 % ni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich tinglovchilarning katta qismi o'z kasbiga nisbatan ijobiy munosabatda ekanini, biroq beshdan bir qismida motivatsion zo'riqish yoki ishonchsizlik mavjudligini ko'rsatadi.

O'zini-o'zi baholash ko'rsatkichlari bo'yicha tinglovchilarning 46 % i adekvat (muvofig), 31 % i yuqori baholashga moyil, 23 % i esa past o'zini-o'zi baholashga ega ekanligi aniqlandi. Past o'zini-o'zi baholashga ega tinglovchilarda kasbiy faoliyatga nisbatan ishonchsizlik va yangi vazifalarni bajarishdan qochish tendensiyasi kuzatildi; bu holat ularning o'quv jarayonidagi faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

1-jadval. Tinglovchilarning psixologik tayyorgarlik ko'rsatkichlari (n=64)

Psixologik ko'rsatkich - Yuqori daraja - Past daraja Kasbiy

motivatsiya - 42 % - 20 % O'zini-o'zi baholashning

adekvatligi - 46 % - 23 %

Ijtimoiy-psixologik moslashuv 51 % 17 %

Refleksiv qobiliyat 39 % 26 %

Ijtimoiy-psixologik moslashuv darajasini baholash natijasida tinglovchilarning 51 % i guruh ichida tezkor moslashganligi, 32 % i o'rtacha muddatda moslashganligi, 17 % i esa moslashuvda sezilarli qiyinchilikka duch kelgani aniqlandi. Kuzatuv natijalariga ko'ra, yoshi katta tinglovchilarda kasbiy tajriba boyligi moslashuv jarayonini tezlashtirishi mumkin, biroq ayrim hollarda yangi axborot texnologiyalarini o'zlashtirishda psixologik to'siqlar vujudga kelishi kuzatildi.

Refleksiv qobiliyatni o'rganish natijalariga ko'ra, tinglovchilarning 39 % i yuqori refleksiv darajaga, 35 % i o'rtacha darajaga, 26 % i esa past darajaga ega bo'ldi. Student t-mezone yordamida o'tkazilgan tahlil kasbiy motivatsiya bilan refleksiv qobiliyat o'rtasida statistik jihatdan ishonchli musbat bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi ($t=2,74$; $p<0,05$). Ya'ni refleksiv qobiliyati yuqori tinglovchilarda kasbiy motivatsiya ham nisbatan yuqori bo'ldi.

Olingan natijalar tinglovchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda faqat bilim va ko'nikmalarni uzatish bilan cheklanmasdan, ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda individual yondashuvni qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Xususan, past motivatsiyaga yoki o'zini-o'zi past baholashga ega tinglovchilar bilan alohida psixologik-pedagogik ish olib borish, trening mashg'ulotlari va individual maslahatlar tashkil etish maqsadga muvofiq.

Xulosa va takliflar.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari tinglovchilarni kasbiy faoliyatga psixologik jihatdan tayyorlash murakkab va ko'p qirrali jarayon ekanini ko'rsatdi. Kasbiy motivatsiya, o'zini-o'zi baholash, ijtimoiy-psixologik moslashuv va refleksiv qobiliyat kabi ko'rsatkichlarning holati tinglovchilarning kasbiy tayyorgarligini tashkil etishda muhim yo'nalishlar sifatida namoyon bo'ldi. Ayniqsa, kasbiy motivatsiya va refleksiv qobiliyat o'rtasidagi statistik jihatdan ishonchli

musbat bog'liqlik ($t=2,74$; $p<0,05$) ushbu ko'rsatkichlarni o'quv jarayonida kompleks hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- 1) malaka oshirish kurslari dasturlariga psixologik tayyorgarlikni oshirish bo'yicha maxsus mashg'ulotlar kiritish;
- 2) tinglovchilarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga oluvchi differensial yondashuvni joriy etish;

3) o'qituvchi-murabbiylar uchun tinglovchilar bilan ishlashda psixologik diagnostika natijalaridan foydalanish bo'yicha uslubiy tavsiyalar tayyorlash;

4) past motivatsiya va past o'zini-o'zi baholash kuzatiladigan tinglovchilar uchun trening va individual maslahatlarni tashkil etish.

Keyingi tadqiqotlarda turli soha tinglovchilari o'rtasida qiyosiy tahlil o'tkazish maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов. - М.: Логос, 2012. — 384 с.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - СПб.: Питер, 2015. - 713 с.
3. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. - М.: МПСИ, 2014- 752 с.
4. Tolipov O', Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. - 208 b.
5. Niyozov R.X. Kattalar ta'limi psixologiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2020. - 176 b.
6. Knowles M.S., Holton E.F., Swanson R.A. The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development. - 9th ed. -Routledge, 2020.- 402 p.
7. Yuldasheva O.N. Malaka oshirish tizimida andragogik yondashuv. // Pedagogika va psixologiya muammolari. - 2022. - № 3- B. 45–51.
8. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. - Toshkent: Navro'z, 2021. - 264 b.
9. Rakhimov B.X. Kattalar ta'limida psixologik moslashuv muammolari. // O'zbekiston psixologiya jurnali. -2023. - № 2. - B. 33-40.